

ZIEN!competenties versterken per emotionele ontwikkelingsfase van Dosen

Versie 15/8/18

Inhoud

Inleiding.....	2
Ondersteuningsrelatie	2
Opbouw van stress.....	3
Werken vanuit motivatie	5
Adaptiefase (0-6 maanden)	6
1 ^{ste} socialisatiefase (6-18 maanden)	7
1 ^{ste} individuatiefase (18 tot 36 maanden) - wilsontwikkeling	9
3 tot 7 jaar (identificatiefase) - Eigenheid.....	11

Inleiding

In dit document staat per emotionele ontwikkelingsfase zoals A. Dosen die onderscheidt beschreven hoe je de zeven competenties die ZIEN! onderscheidt kunt stimuleren. Allereerst wordt er aandacht gegeven aan welbevinden en betrokkenheid. In de rechterkolom is hierbij te lezen hoe je de leerling het beste kan ondersteunen om het welbevinden en de betrokkenheid te blijven behouden dan wel te vergroten. Vervolgens worden er een aantal signalen beschreven hoe je kunt herkennen wanneer welbevinden en betrokkenheid in gevaar komen.

Wanneer welbevinden en betrokkenheid in voldoende mate aanwezig zijn kan verdiepende aandacht gegeven worden aan de vijf sociale dimensies: sociaal initiatief (1), sociale flexibiliteit (2), sociale autonomie (3), inlevingsvermogen (4) en impulsbeheersing (5). Dit proces is interactief, wat inhoudt dat binnen een activiteit de focus van welbevinden en betrokkenheid naar één van de dimensies kan gaan, maar ook dat vanuit de sociale dimensies weer terug wordt gevallen op welbevinden en betrokkenheid.

Om goed aan te sluiten bij de leerling zijn in deze inleiding op de ontwikkelingsfases nog een aantal aspecten in de ondersteuning van de leerling beschreven. Allereerst beschrijven we de ondersteuningsrelatie. Vervolgens besteden we aandacht aan wat stress doet met een leerling en met jou als ondersteuner (leerkracht of assistent, hierna ondersteuner) en tot slot beschrijven we hoe in deze fases gewerkt kan worden vanuit de leerling en zijn/haar autonome motivatie.

Ondersteuningsrelatie

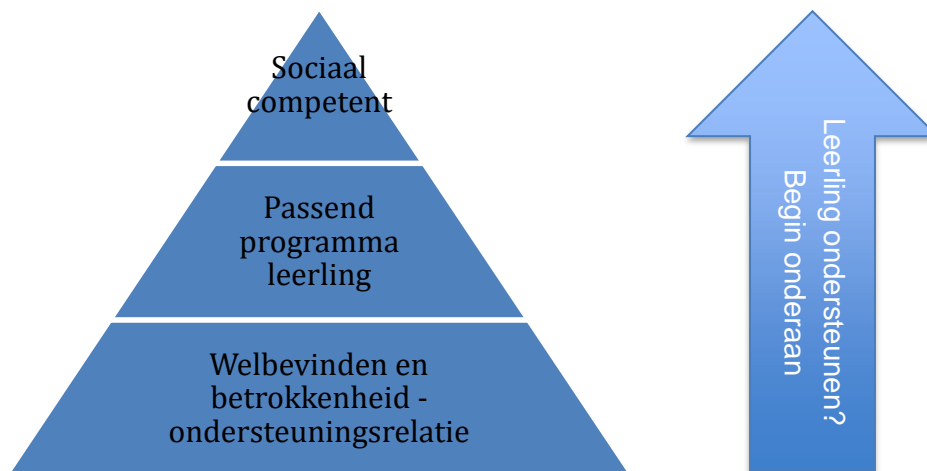
De ondersteuningsrelatie die jij als ondersteuner aangaat met de leerling is van groot belang. Het is zeker bij deze doelgroep van belang dat je sensitief en responsief aansluit bij het ontwikkelingsniveau van de leerling. Hoewel dit document richtlijnen geeft om hierbij aan te sluiten is het voor jou de uitdaging om te kijken naar de individuele leerling. Welke behoeften heeft die specifieke leerling? En hoe kan ik daar als ondersteuner bij aansluiten? Ken je de leerling echt? Een leerling die jij al jaren kent en waar de ondersteuning relatief makkelijk is

kan bij jouw nieuwe collega soms 'opeens' moeilijk verstaanbaar gedrag vertonen. Jouw nieuwe collega is dan voornamelijk bezig met het leren kennen van de leerling, het herkennen van de signalen en daarbij passende interventies bedenken. Zo'n collega en de leerling zitten dan in de fase van opbouw van de ondersteuningsrelatie. De ondersteuner moet eerst leren hoe aan te sluiten bij de leerling voordat de leerling de ruimte ervaart om (verder) te ontwikkelen.

Een tweede aspect betreft het schoolprogramma (de activiteiten die je per dag doet en die in een vast ritme worden aangeboden), afgestemd op het individu, houvast voor de leerling en de leerkracht. Vanuit welbevinden en betrokkenheid en het passende programma voor de leerling kan de leerling zich ontwikkelen.

Binnen ZIEN! ligt een belangrijke focus op sociaal competent zijn, maar voor je aan deze competentieontwikkeling kunt werken, dienen eerst de andere twee aspecten in voldoende mate gerealiseerd te zijn (zie *Figuur 1*).

Figuur 1 Voorwaarden voor je kunt werken aan sociale competenties

Daarbij kan het zijn dat bij een heftig incident of een bepaalde gebeurtenis niet alleen jouw nieuwe collega maar ook jij weer moet gaan zoeken naar de aansluiting met je leerling om zijn welbevinden en betrokkenheid te vergroten.

Opbouw van stress

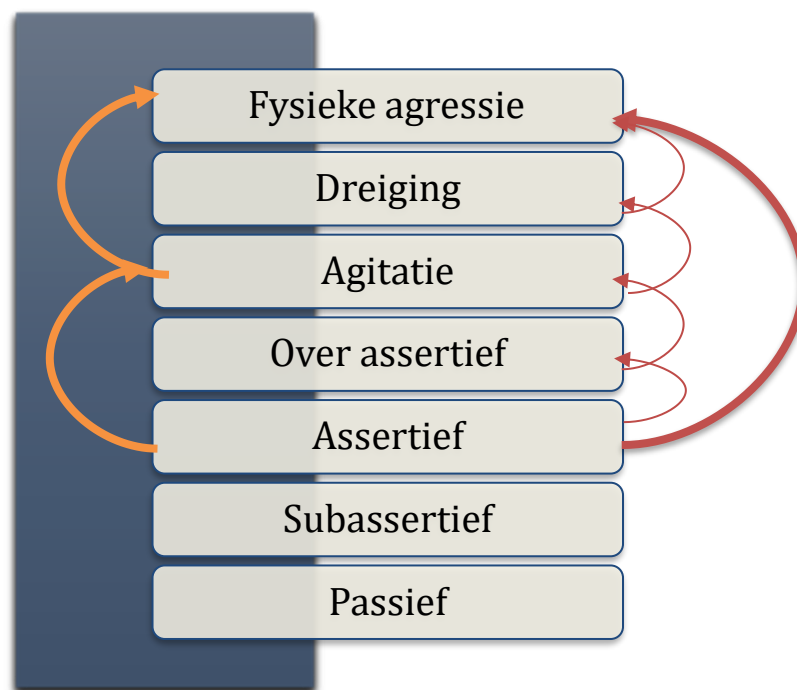
Een heftig incident, nieuwe medicatie of een nieuwe collega of medeleerling zijn allemaal gebeurtenissen die tot stress kunnen leiden bij de leerling. De ondersteuner en de leerling bevinden zich dan op de onderste laag van de piramide; bij (hoge) stress wordt er voornamelijk of alleen aan welbevinden en betrokkenheid gewerkt. In de tabellen hieronder staan 'algemene' signalen beschreven die ook kunnen duiden op stress. Het is daarnaast goed om per leerling te kijken naar de stressopbouw; voor de ene leerling is 'wapperen' met de handen vooral een uiting van 'leuke spanning en enthousiasme, terwijl voor de andere leerling het 'wapperen' een uiting van spanning en stress is, die kan leiden tot moeilijk verstaanbaar gedrag (fysieke en verbale agressie of extreme passiviteit). Wanneer je stress bij de leerling herkent kun je daar ook op inspelen. Stel samen met je collega's de vraag:

Hoe kan de leerling herstellen? Wat is mijn eigen houding als stress oploopt? En hoe kunnen we de leerling daarbij ondersteunen?

In onderstaande figuur staan de verschillende vormen van assertiviteit beschreven. De meest gunstige situatie is dat we (jij als ondersteuner en de leerling) assertief zijn. Echter het kan zijn dat de leerling van een ontspannen fase (assertief) naar een fase van fysieke agressie 'schiet' (de dikke oranje pijl). Vaak is er echter wel sprake van een opbouw (de dunne oranje pijlen). Dit zie je misschien niet in de 'echte situatie' maar kun je wel terugzien op bijvoorbeeld filmbeelden.

De natuurlijke reactie van de meeste mensen is met eenzelfde mate van assertiviteit te reageren; dus reageert de leerling geagiteerd dan heb je misschien ook de neiging geagiteerd te reageren. En hoewel je als ondersteuner reageert vanuit je professionele herkenning je jezelf misschien ook wel in de volgende situatie (groene pijl): *Toen Marith gefrustreerd raakte omdat het haar niet lukte de moeilijke puzzel te maken gooide ze uit frustratie alle puzzels uit de puzzelkast op de grond. 'O nee hè, niet de puzzelkast, hij was pas net weer een beetje op orde.' Ik liep op haar toe en pakte haar stevig bij haar arm en zette haar even stevig op haar stoel neer. Ik dacht nog: 'wat een werk ... al die puzzels opnieuw maken.'* Hoewel de interventie richting Marith misschien geen fysieke agressie genoemd kan worden handelen we voornamelijk vanuit het fysieke en gebruiken we meer kracht dan nodig. Marith heeft in deze situatie helemaal niets aan een stevige aanpak, Marith had al eerder ondersteuning nodig bij het maken van de puzzel.

Figuur 2 Mate van assertiviteit

Wanneer je kijkt naar hoe de leerling kan herstellen van bijvoorbeeld de fase fysieke agressie, is het goed om te weten dat herstellen ook stapsgewijs gaat. De ene leerling zal bij het herstellen van de fase van fysieke agressie zo snel herstellen dat deze zich vrijwel direct beweegt naar de fase van assertiviteit terwijl de andere leerling maar één fase zakt en constant in de fase van dreiging blijft zitten. We zijn dan geneigd om te denken dat het minder goed gelukt is om de leerling die in de fase van dreiging blijft zitten te ondersteunen dan de leerling die meteen zakt naar de fase van assertiviteit. Het gaat in de ondersteuning

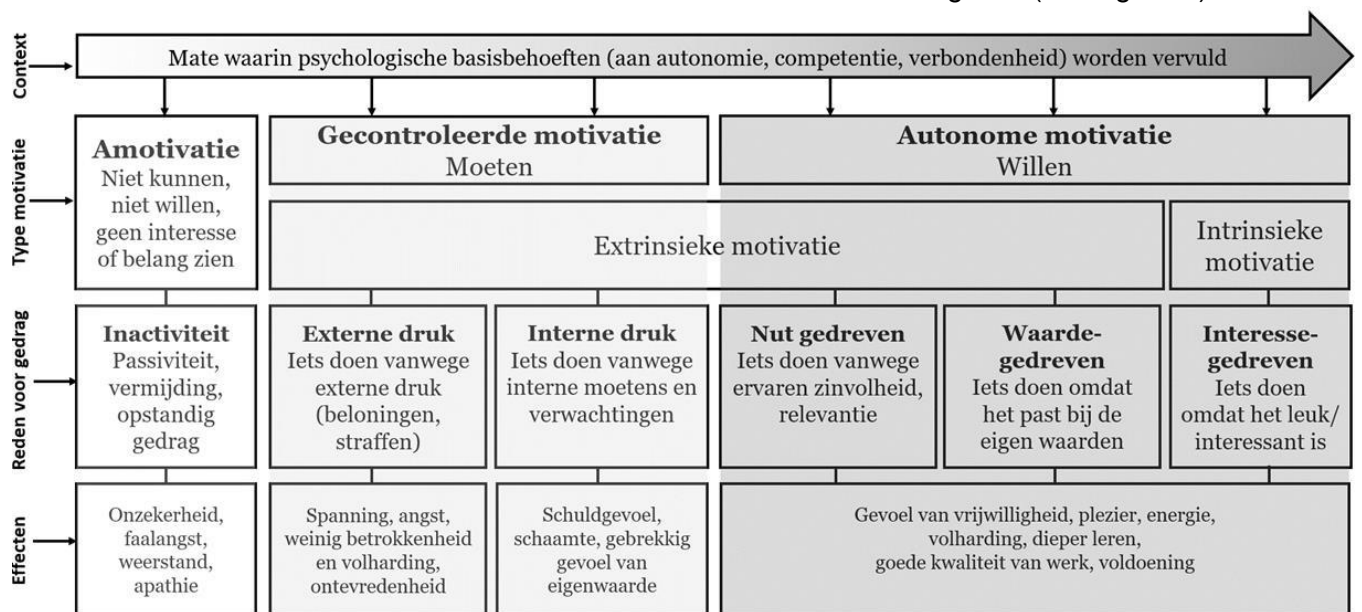

echter niet zozeer om hoe snel iemand terug is in de fase van assertiviteit maar in hoeverre we de ondersteuning aanbieden zodat de leerling kan herstellen. Aansluiten is dus belangrijker dan zo snel mogelijk resultaat zien. Aansluiten bij de leerling en hem/haar te ondersteunen in het herstellen zal in elke situatie (op termijn) resultaat opleveren. Bewust zijn van je eigen handelen, van de mate van assertiviteit en van het signaleren van de opbouw van stress bij de leerling zijn dus belangrijk in het bieden van herstel.

Werken vanuit motivatie

Het is niet alleen in moeilijke situaties of bij leerlingen met moeilijk verstaanbaar gedrag belangrijk om aan te sluiten bij hun sociaal-emotioneel ontwikkelingsniveau. Het is altijd van belang, omdat aansluiting een randvoorwaarde is voor welbevinden en betrokkenheid. Pas als welbevinden en betrokkenheid er in voldoende mate zijn, kan een leerling zich ontwikkelen.

Een andere belangrijke voorwaarde is dat activiteiten betekenisvol zijn, een schooldag moet dus door de leerling als betekenisvol ervaren worden (zie ook Figuur 1, middelste laag). Het beleven van betekenisvolheid en werken vanuit de autonome motivatie gaan hand in hand. We maken gebruik van de term autonome motivatie omdat leerlingen met een emotioneel ontwikkelingsniveau onder de drie jaar vaak geen (zichtbare) intrinsieke motivatie (kunnen) tonen. Ondersteun je de leerling vanuit de autonome motivatie dan ervaart de leerling een activiteit als betekenisvol en is het learendement en kwaliteit van leven groter (Zie Figuur 3).

Figuur 3 Het motivatiecontinuüm: de zelfdeterminatietheorie in 1 plaatje. Bron: Visser, C. (2017). *Leren & presteren - Hoe word je beter?*

Adaptiefase (0-6 maanden)

Welbevinden en betrokkenheid

Let op! Werken aan de andere vijf kerncompetenties is alleen mogelijk wanneer er genoeg welbevinden en betrokkenheid is zodat de leerling in staat is deel te nemen aan het onderwijs. Is welbevinden en betrokkenheid niet in voldoende mate aanwezig, gebruik de activiteit/het programma dan om te werken aan welbevinden en betrokkenheid.

Hoe kan je mij ondersteunen?

- Ik vind het fijn om met jou lichamelijk contact te hebben, afhankelijk van mijn leeftijd en bijkomende stoornissen/beperkingen is het verschillend hoe ik hierop reageer. Bedenk een passende manier van contact maken die voor jou en voor mij fijn is.
- Ik heb behoefte aan nabijheid en ondersteuning van een volwassene .
- Ik vind het fijn om altijd in de buurt te zijn van jou als ondersteuner.
- Ik vind het fijn als ik structuren/rituelen kan herkennen. Bijvoorbeeld het (altijd) zingen van een liedje als we gaan eten.
- Geef me tijd en vooral heel veel nabijheid wanneer ik in een nieuwe ruimte ben.
- Prikkel (geuren, kleuren, voelen) komen bij sterker binnen dan bij jou. Probeer goed te kijken op het moment en te reflecteren op het moment daarna of ik de juiste hoeveelheid prikkels heb ontvangen.

Signalen

Signalen zijn gedragingen van de leerling, die de ondersteuner kan herkennen, om daar op in te spelen

Signalen van verminderd welbevinden en betrokkenheid:

- Huilen is mijn manier waarop ik aan kan geven dat ik niet lekker in mijn vel zit.
- Heb ik al veel ervaring opgedaan in mijn leven dan kan het zijn dat ik mijn boosheid/verdriet uit in passiviteit of in fysieke uitingen (zoals epilepsie).
- Ik reageer ongeremd vanuit mijn emoties, daardoor kan ik de emoties 'boos, blij, bedroefd en bang' heftig uiten.

1ste socialisatiefase (6-18 maanden)

Welbevinden en betrokkenheid

Let op! Werken aan de andere vijf kerncompetenties is alleen mogelijk wanneer er voldoende welbevinden en betrokkenheid is. Is welbevinden en betrokkenheid niet in voldoende mate aanwezig, gebruik de activiteit/het programma dan om te werken aan welbevinden en betrokkenheid.

Hoe kan je mij ondersteunen?

- Ik heb behoefte aan vaste ritmes.
- Ik heb de ruimte nodig om te ontdekken. Die ruimte moet ordelijk zijn en gekaderd worden door jou als ondersteuner.
- Ik vind het fijn als ik weet/ervaar dat je doet wat je zegt en zegt wat je doet. (Consequent, maar wees flexibel)
- Wat ik niet mag begrijp ik niet of ik vind het lastig om er mee te stoppen. Vertel me wat ik wel mag doen en doe het in eerste instantie met mij samen.
- Ik vind het fijn om met jou lichamelijk contact te hebben. Afhankelijk van mijn leeftijd en bijkomende stoornissen/beperkingen is het verschillend hoe ik hierop reageer. Bedenk een passende manier van contact maken die voor jou en voor mij fijn is.
- Kijk altijd wat ik aankan. Ik kan misschien al veel, maar als ik het spannend vind of ik zit niet lekker in mijn vel dan kan ik even veel minder.
- Geef mij heldere opdrachten, en vermijd daarbij de vraagvorm.
- Ik en jij vind ik moeilijk te begrijpen. Als je voor ik je eigen naam noemt en voor jij, mijn naam vind ik dat fijn.
- Geef mij nabijheid. Als ik ontspannen ben kan ik meer afstand aan dan wanneer ik gespannen ben. Vind je het lastig om in te schatten? Start dan met een afstand van ca. 1,5 meter en stuur bij wanneer je ziet dat ik meer of minder nabijheid nodig heb.
- Ik heb duidelijke kaders nodig in een activiteit. Zorg dat de activiteit helder is zodat ik me daar altijd aan vast kan houden (ook wanneer de leerkracht wijzigt).
- Lege tijd is voor mij kliertijd. Zorg dat ik de activiteit als zinvol en betekenisvol ervaar.

Signalen

Signalen zijn gedragingen van de leerling, die de ondersteuner kan herkennen, om daar op in te spelen.

Signalen van verminderd welbevinden en betrokkenheid

- Ik uit hevige emoties: Is mijn omgeving veilig? Voel ik mij veilig in de groep? Voel ik mij veilig in relatie met jou?
- Ik wapper met mijn handen, of mijn spieren zijn gespannen. Wil je een beetje op mij letten. Ik vind het leuk spannend maar soms ook een beetje eng spannend.
- Ik wil steeds weg of iets anders. Zijn de huidige ontwikkelingsmaatregelen/is het programma passend bij mijn behoeften?

	<ul style="list-style-type: none">• Ik ben snel klaar en uitgekeken. Is de activiteit uitdagend genoeg?• Ik laat signalen zien van verminderd welbevinden en betrokkenheid. Zijn er lichamelijke problemen?
SI <i>Sociaal initiatief is de vaardigheid om in sociale situaties contact te zoeken en te maken, zowel non-verbaal als verbaal.</i>	<ul style="list-style-type: none">• Wees sensitief voor alle vormen van initiatief. Reageer op zoveel mogelijk pogingen van initiatief van een kind, als het kind meestal weinig initiatieven toont. Laat met mimiek en intonatie merken dat je het initiatief waardeert.• Geef indien nodig kaders aan het initiatief. Bijvoorbeeld: Je mag met de blokken spelen, in de blokkenhoek.• Toon zelf initiatief en geef daarna de leerling de gelegenheid initiatief te tonen. Dat doe je door dichtbij de leerling te blijven, oogcontact te maken en de tijd te nemen voor de activiteit.• Besef dat initiatieven bij deze ontwikkelingsfase vaak in eerste instantie op volwassenen gericht zijn.
SF <i>Sociale flexibiliteit is de vaardigheid om het eigen gedrag aan te passen op veranderende omstandigheden en situaties in het sociale verkeer.</i>	<ul style="list-style-type: none">• Een randvoorwaarde voor het tonen van flexibiliteit is dat de leerling veiligheid door vaste structuren ervaart. Vanuit die veilige basis kan de leerling oefenen met flexibiliteit. Als flexibiliteit te veel gevraagd is kan de leerling (en de leerkracht) terugvallen op die veilige basis.• Sociale flexibiliteit tonen in deze fase is het gemakkelijkst met een vertrouwde ander. Waarbij een volwassene/leerkracht vaak eerder voorspelbaar is dan een leerling.
SA <i>Sociale autonomie is de vaardigheid de eigen mening en behoeften tot uitdrukking te brengen en hieraan trouw te blijven.</i>	<ul style="list-style-type: none">• Laat de leerling kiezen tussen twee voorwerpen en breid dit indien mogelijk verder uit. Begin met voorwerpen die aansluiten bij de interesses van de leerling. Observeer daarbij goed hoe de leerling de keuze aangeeft. Pakt de leerling het voorwerp om juist aan te geven dat hij/zij dit voorwerp niet heeft gekozen? Of pakt de leerling het voorwerp om juist aan te geven dat hij/zij dit voorwerp wel heeft gekozen?
IB <i>Impulsbeheersing is de vaardigheid om in sociaal verband het eigen gedrag te reguleren door het onderdrukken van impulsen.</i>	<ul style="list-style-type: none">• Werken aan IB is nog lastig in deze fase. Kader impulsbeheersing door korte opdrachten of vaste structuren. Bijvoorbeeld: We tellen tot 10 en dan gaan we.

<p>IL</p> <p><i>Inlevingsvermogen is de vaardigheid het eigen gedrag af te stemmen op de gedachten en gevoelens van een ander.</i></p>	<ul style="list-style-type: none">• Wanneer je ziet dat de leerling iets aardigs doet richting een ander (bijvoorbeeld over iemands arm aaien, iets oprapen voor een ander), laat dan merken dat je het ziet en waardeert. Op die manier bevorder je dat de leerling het gedrag vaker laat zien.
---	--

1ste individuatiefase (18 tot 36 maanden) - wilsontwikkeling

<p>Welbevinden en betrokkenheid</p> <p><i>Let op! Werken aan de andere vijf kerncompetenties is alleen mogelijk wanneer er voldoende welbevinden en betrokkenheid is. Is welbevinden en betrokkenheid niet in voldoende mate aanwezig, gebruik de activiteit/het programma dan om te werken aan welbevinden en betrokkenheid.</i></p>	<p>Hoe kan je mij ondersteunen?</p> <ul style="list-style-type: none">• Ik vind het fijn als ik in een ruimte kan ontdekken. De ruimte moet daarvoor geordend/opgeruimd zijn. En ik moet zelf het materiaal kunnen pakken waar ik mee wil werken.• Blijf bij mij in de buurt, maar laat mij ook eens gefrustreerd zijn als iets niet lukt. Als ik gefrustreerd blijf of ik loop risico emotionele of fysieke onveiligheid voor mezelf en/of anderen, neem dan de begeleiding over.• Geef mij nabijheid. Als ik ontspannen ben kan ik meer afstand aan dan wanneer ik gespannen ben. Vind je het lastig om in te schatten? Start dan met een afstand van ca. 1,5 meter en stuur bij wanneer je ziet dat ik meer of minder nabijheid nodig heb.• Kijk altijd wat ik aankan. Ik kan misschien al veel, maar als ik het spannend vind of ik zit niet lekker in mijn vel dan kan ik even veel minder.• Geef mij heldere opdrachten, en vermijd daarbij de vraagvorm.• De materialen die ik aangereikt krijg gebruik ik niet altijd op de manier zoals deze bedoeld zijn, laat mij het materiaal ontdekken. Daar leer ik van.• Ik uit mijn emoties heftig. Ondersteun je mij door emoties en mogelijke gedachten/behoefte te verwoorden?• Geef je mij het vertrouwen dat ik dingen zelf kan?• Ik haal fantasie en werkelijkheid soms door elkaar. Als ik daarvan gespannen wordt, wees dan zakelijk, (maar benoem niet dat het fantasie is) en blijf in het hier en nu.• Laat ik signalen zien dat ik niet lekker in mijn vel zit? Maak mijn programma rustiger en ondersteun en bedenk dat ik minder in staat ben om de gedragingen
--	--

	<p>passend bij deze fase te vertonen (kijk ook bij de vorige fase hoe je mij kunt ondersteunen).</p>
<p>Signalen</p> <p><i>Signalen zijn gedragingen van de leerling, die de ondersteuner kan herkennen, om daar op in te spelen.</i></p>	<p>Signalen van verminderd welbevinden en betrokkenheid</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ben ik boos of maak ik ruzie met leeftijdgenoten? Is de groep dan veilig genoeg voor mij? Of is het programma voldoende uitdagend? • Ik wapper met mijn handen, of mijn spieren zijn gespannen. Wil je een beetje op mij letten. Ik vind het leuk spannend maar soms ook een beetje eng spannend. • Ben ik stiller of afwezig? Misschien heb ik dan pijn, of zit ik niet lekker in mijn vel. • Ik blijf binnen een activiteit grenzen zoeken? Zijn de kaders helder? Doet iedereen hetzelfde? • Ik vind het lastig om mij te concentreren? Past het spelmateriaal/ de activiteit voldoende bij mij?
<p>SI</p> <p><i>Sociaal initiatief is de vaardigheid om in sociale situaties contact te zoeken en te maken, zowel non-verbaal als verbaal.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Volg de leerling. Probeer als ondersteuner te begrijpen wat de leerling wil vragen/duidelijk maken. • Plaats het initiatief van de leerling altijd binnen kaders. Overleg indien mogelijk met de leerling over de kaders. Zo wordt de leerling eigenaar van de gestelde regel. • Wanneer de leerling weinig initiatieven neemt: geef extra tijd, geef voorbeelden, laat merken dat je initiatieven waardeert.
<p>SF</p> <p><i>Sociale flexibiliteit is de vaardigheid om het eigen gedrag aan te passen op veranderende omstandigheden en situaties in het sociale verkeer.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Oefen in eerste instantie vooral met volwassenen. • Pas de VAT-methode (Volgen>Aansluiten>Toevoegen) toe. <u>V</u>olg de leerling probeer in het spel <u>a</u>an te sluiten en kijk dan of je daarin wat kan <u>t</u>oevoegen. Als je merkt dat de leerling niet reageert op het toevoegen, ga je weer terug naar de fasen volgen en aansluiten. Pas als de leerling écht aansluiting ervaart, zal het open staan voor een ander idee of werkwijze (een toevoeging)
<p>SA</p> <p><i>Sociale autonomie is de vaardigheid de eigen mening en behoeften tot uitdrukking te brengen en hieraan trouw te blijven.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • De leerling is bezig met zoeken naar wat het zelf kan en wil doen. Bied als ondersteuner daarin structuur. Maak bijvoorbeeld samen met de leerling afspraken en blijf (fysiek) beschikbaar.
<p>IB</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kader impulsen, indien mogelijk. Probeer de leerling vormen aan te leren om bijvoorbeeld te wachten, stil te zijn. Maak van deze vormen een 'mini-activiteit'.

<p><i>Impulsbeheersing is de vaardigheid om in sociaal verband het eigen gedrag te reguleren door het onderdrukken van impulsen.</i></p>	<p>Wachten? Zing een liedje: 1,2,3, komt er nog wat van? 5,6,7,8 we wachten al zolang... Maak een spelletje van stil worden door allemaal als een slang te sissen. Geef richting aan impulsen door opdrachten: Gooien mag, maar in de bak. Krassen doen we op een groot vel papier. Zo geef je ruimte aan een impuls maar bied je wel de kaders waarin iemand zich kan beheersen.</p>
<p>IL</p> <p><i>Inlevingsvermogen is de vaardigheid het eigen gedrag af te stemmen op de gedachten en gevoelens van een ander.</i></p>	<ul style="list-style-type: none">• Vanuit de fantasie is inlevingsvermogen al mogelijk. Door fantasiespellen als vadersje en moeder, doktersje, koken enz.• In een echte situatie heeft de leerling de ander nodig om inlevingsvermogen te structureren. Bijvoorbeeld door middel van een kringgesprek. Maak concrete afspraken over concrete situaties. Wees je er van bewust dat de leerling de afspraak moeilijk kan vertalen naar een soortgelijke andere situatie.

3 tot 7 jaar (identificatiefase) - Eigenheid

<p>Welbevinden en betrokkenheid</p> <p><i>Let op! Werken aan de andere vijf kerncompetenties is alleen mogelijk wanneer er voldoende welbevinden en betrokkenheid is. Is welbevinden en betrokkenheid niet in voldoende mate aanwezig, gebruik de activiteit/het programma dan om te werken aan welbevinden en betrokkenheid.</i></p>	<p>Hoe kan je mij ondersteunen?</p> <ul style="list-style-type: none">• Als ik ontspannen ben, kan ik meer afstand aan.• Ik ga me identificeren. Dat betekent dat ik gedragingen en reactie kopieer en eigen maak. Jouw voorbeeldgedrag is voor mij belangrijk.• Ik heb een redelijke mate van zelfstandigheid, maar ik moet van jouw beschikbaarheid verzekerd zijn. Jouw beschikbaarheid kan ook op afstand zijn.• Ik kan steeds meer en beter het waarom van regels en afspraken begrijpen, wil je mij dat ook uitleggen?• Als mijn relatie met jou goed is ben ik ook beter in staat om op een goede manier het contact aan te gaan met leeftijdsgenoten.• Ik ben minder afhankelijk van de relatie met jou als volwassene en ga steeds meer het contact aan met mijn leeftijdsgenoten, ondersteun je mij daarin? In de ondersteuning kun je mij kaders geven, of uitleg geven waarom en welk (sociaal) gedrag je laat zien naar leeftijdsgenoten.• In deze fase hecht ik nog meer waarde aan succeservaringen. Jij kan mij daarin ondersteunen door mij te helpen deze te ervaren!
<p>Signalen</p>	<ul style="list-style-type: none">• Bij veel faalervaringen kan ik faalangst ontwikkelen, hierdoor kan ik moeilijk aan een activiteit of opdracht beginnen en voer ik de opdracht 'krampachtig' uit.

<p><i>Signalen zijn gedragingen van de leerling, die de ondersteuner kan herkennen, om daar op in te spelen.</i></p>	<ul style="list-style-type: none">• Signalen die duiden op weinig welbevinden kan ik beter verbergen, weet jij als ondersteuner waar ik gespannen van word? En hoe ik dat uit? Weet jij als ondersteuner hoe je mij dan weer herstel kunt aanbieden?
<p>SI</p> <p><i>Sociaal initiatief is de vaardigheid om in sociale situaties contact te zoeken en te maken, zowel non-verbaal als verbaal.</i></p>	<ul style="list-style-type: none">• Stimuleer oogcontact wanneer je in contact staat met de leerling. Wees je er van bewust dat leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum het moeilijk vinden om oogcontact te maken. Dwing dit niet af maar kijk naar andere vormen van contact die beter aansluiten. Bijvoorbeeld een hand, een duim omhoog of verbaal.• Stimuleer naast elkaar spelen en naar elkaars spel kijken.• De leerling is geïnteresseerd in andere leerlingen. Wil met andere leerlingen samenspelen en kijkt vaardigheden van andere leerlingen af.• De leerling toont initiatief in het helpen van andere leerlingen/volwassenen.
<p>SF</p> <p><i>Sociale flexibiliteit is de vaardigheid om het eigen gedrag aan te passen op veranderende omstandigheden en situaties in het sociale verkeer.</i></p>	<ul style="list-style-type: none">• De leerling past zich in spellen steeds beter aan op de nieuwe situatie. De leerling kan voorzichtig schakelen in verschillende rollen. Laat de leerling hierin een terugval zien? Waarschijnlijk is het dan nodig om eerst (weer) aan welbevinden en betrokkenheid te werken
<p>SA</p> <p><i>Sociale autonomie is de vaardigheid de eigen mening en behoeften tot uitdrukking te brengen en hieraan trouw te blijven.</i></p>	<ul style="list-style-type: none">• Maakt eigen keuzes. Ondersteun de leerling hierin wanneer hij/zij dat lastig vindt. Bouw eventueel keuzeaantallen op: eerst kiezen uit twee keuzes, dan drie keuzes, enz.
<p>IB</p> <p><i>Impulsbeheersing is de vaardigheid om in sociaal verband het eigen gedrag te reguleren door het onderdrukken van impulsen.</i></p>	<ul style="list-style-type: none">• Accepteert 'nee' van andere klasgenoten.• Als de stress van de leerling een klein beetje oploopt is de leerling beter (dan in eerdere ontwikkelingsfasen) in staat om zich aan te passen. Hierin schuilt wel het gevaar van het overvragen op de langere termijn.

IL

Inlevingsvermogen is de vaardigheid het eigen gedrag af te stemmen op de gedachten en gevoelens van een ander.

- De leerling is steeds beter in staat om belangstelling te hebben voor de ander. Indien nodig kun je hierin sturen door samen belangstelling te tonen.